

*Елена Рацеева*¹

ЕВОЛЮЦИЯ НА ПРЕДСТАВИТЕ НА БЕСАРАБСКИТЕ БЪЛГАРИ ЗА ЕТНОИДЕНТИФИКАЦИОННИТЕ ВЪЗМОЖНОСТИ НА РОДНОЕЗИКОВОТО ОБРАЗОВАНИЕ В ПОЛИКУЛТУРНА СРЕДА

Elena Raseeva

EVOLUTION OF BESSARABIAN BULGARIANS' PERCEPTIONS OF ETHNO-IDENTIFICATION POSSIBILITIES OF NATIVE LANGUAGE EDUCATION IN A MULTICULTURAL ENVIRONMENT

The present paper provides a historical perspective of representations of Bulgarian immigrants in Bessarabia and their descendants on how it is possible to preserve their own ethno-cultural identity in the conditions of a multiethnic environment, how to resist assimilation, and subsequently – what tasks have the community and its leaders assigned to native language education. Several attempts by Bulgarian immigrants to organize native language education are considered; the author analyzes whether – and to what extent – there were special requirements for the content of the training.

Summing up the history of the education of the Bessarabian Bulgarians, we can conclude that it is in fact a history of contradictions between the aspirations of Bulgarians to teach their children in their native language and the state policy of Russia, Romania, the USSR and the Republic of Moldova.

Based on the documentation and scholarly papers on the issue at hand, the following conclusions have been made: until the 1930s, the very right to learn one's native language was denied per se, whereas recognizing the ethno-identification content of the native language as well as understanding the need to overcome ethnocentrism in the process of teaching and learning the native language and culture have been characteristics of the late 20th and early 21st centuries.

Keywords: *Bessarabian Bulgarians, ethno-cultural identity, native language education, ethno-identification content, multicultural environment, values.*

В предлаганата статия се разглеждат в исторически аспект представите на българските преселници в Бесарабия и техните потомци за това как в условията на многоетнична среда е възможно да се запазят собствената етнокултурна идентичност и самобитност, как може да се противостои на асимилацията, а също така, какви задачи в тази насока общността и нейните лидери са свързвали с образованието на роден език. Разглеждат се няколко опита на българите преселници да организират обучение на роден език и е направен анализ на това, доколко е имало специални изисквания към съдържанието на обучението. Обобщавайки историята на образованието на бесарабските българи, можем да направим извод, че това е история на противоречията между стремежа на българите да учат децата си на роден език и държавната политика на Русия, Румъния, СССР и Република Молдова. Въз основа на изучените документи и научните материали по този проблем можем да направим следния извод: до 30-те години на ХХ в. се преследва самото право да се изучава роден език, докато осъзнатият акцент върху етноидентификационните съдържателни ресурси на родната словесности, както и разбирането за необходимостта да се преодолява етноцентризмът в процеса на преподаване и изучаване на родния език и култура са характерни за края на ХХ – началото на ХХІ век.

Ключови думи: *Бесарабски българи, етнокултурна идентичност, родноезиково обучение, учебно съдържание, поликултурна среда, ценности.*

---

¹ Елена Рацеева (Elena Raseeva) – д-р, доцент в Приднестровския университет „Т. Шевченко“ и в Тараклийския университет „Гр. Цамблак“, raseeva@mail.ru

Историята на образованието на българите преселници детайлно е отразен в трудовете на Е. Челак, И. Грек, Н. Червенков, Е. Стоянова и др. Изключително важни източници за проучване на този въпрос са издадените от Елена Сюпюр документи за българските училища в Румъния в периода 1858–1877 г., преиздадената през 1994 г. книга на К. И. Миславски „*Исторически очерк на гимназията „Император Александър III“ в Болград*“, а също така разделът „*Българи в Таврия*“ от книгата на Мишо Хаджийски „Пуста чужда чужбина“, където има сведения и за образованието на роден език в диаспората.

Още с възникването на диаспората, като изключително важна задача се декларира обучението на роден език. Софроний Врачански, лидер на българската емиграция в Букурещ, в писмо до М. Кутузов от 29.05.1811 г. формулира „молба“ до руския цар. Сред ключовите моменти – наред с желанието да се получи земя за наследствено ползване и да се предостави самоуправление – е и правото да се използва родният български език в образованието и богослужението (Грек 1995: 36). След 130 години в писмото си до българския цар потомците на българските преселници в Таврия се оплакват, че са застрашени от асимилация – „руснаците искат да ни порусят“, търсят подкрепата му и особено акцентират върху желанието децата да се учат на роден език: „Нека училищата да са български... Искаме щото нашите деца да учат родния на всички българи език“ (Хаджийски 1994: 183–184).

Известни са няколко опита на българските преселници да организират обучение на децата на роден език.

Болградска гимназия. В историята ѝ се обособяват четири периода, тясно свързани със съдбата на Бесарабия: 1. От края на 40-те години на XIX в. до Кримската война 1853–1856 г. в границите на Руската империя функционира като енорийско училище с тенденция да се превърне в централно училище с ранг на прогимназия; 2. Въз основа на утвърдения през 1858 г. хрисовул функционира като Българско централно училище до 1878 г. – отначало в рамките на Молдовското княжество, а по-късно – на Румъния; 3. В границите на Руската империя функционира като гимназия „Император Александър III“ до 1918 г.; 4. Отново в рамките на Румъния от 1918 г. до присъединяването на Бесарабия към СССР.

Централно Комратско бесарабско-българско училище (1868–1886) – функционира 18 години в Руската империя.

Преславски техникум² (20–30-те години на XX в.) в границите на Съветския съюз.

Историята на родноезиковото обучение в Болградската гимназия, Комратския лицей, Преславския техникум показва не само желанието на българите да запазят своята етническа идентичност, а и една очевидна закономерност: всяка смяна на властта поражда у българите силен импулс за отстояване на правата за обучение на роден език, началото винаги е мощно и обединяващо, но отмине ли вълната на ентузиазъм и на първите успехи, неизменно проблемът се пренебрегва за дълги години.

От края на 80-те г. на XX в. потомците на българските преселници отново изучават родния си език, литература, история, култура и традициите на българския народ. Тази вълна засега се оказва най-дългата в историята на диаспората, тъй като все още не е преодолян разрывът между неизбежната етноцентричност на родната словесност и задачите за интеграция в поликултурната държава, което налага да се търсят приемливи варианти. Въпросът е как да се изучава родната словесност в условията на диаспората, така че да защити надеждно от асимилация, но и да осигури хармонично съществуване в мултикултурната среда на Република Молдова.

Нека разгледаме по-подробно как бесарабските българи през различните исторически периоди са формулирали целите за изучаване на родната словесност в училищата; как са виждали нейното място в образователната система; какви съдържателни акценти са доминирали и доколко съзнателно съдържанието на родната словесност се е възприемало като инструмент за формиране на етническа идентичност; да видим какви са били резултатите от прилаганите стратегии на етнокултурната идентификация; да изясним какви са били представите на бесарабските българи за желаните взаимоотношения с другите езици и култури в региона и какви са били отношения с държавата, в чиито рамки е функционирало едно или друго училище.

За първи път в бесарабската диаспора българска история и родна словесност започват да се преподават в Болградското енорийско училище в средата на 40-те години на XIX в. Документите, с

² Село Преслав се намира в Таврия. Основано е от българи, вторично емигрирали в Русия след присъединяването на Бесарабия към Румъния след Кримската война (бел. ред. – Е. Налбантова).

които разполагаме във връзка с основаването на това централно училище с ранг на прогимназия, където да се подготвят учители, писари, землемери и др., свидетелстват, че в пределите на Руската империя изначално въпросът за националния характер на училището не е поставян. Обаче след Кримската война, когато Южна Бесарабия влиза в Молдовското княжество, лидерите на болградската колония действат целенасочено и организирано и през 1858 г. успяват да получат хрисовул, подписан от молдовския княз Н. Конаки-Богориди³ и министъра на просветата Думитру Кантакузин за основаване на **Българско централно училище** (БЦУ) в Болград. Е. Челак представя и анализира хрисовула (Челак 1999: 53–57), като подчертава, че в него българският език се декларира наравно с румънския като език на обучението, съответно има основание да се твърди, че действително става дума за национално българско учебно заведение, чието интегриране в молдовската (впоследствие – в румънската) система на образование е мислено чрез изучаване на румънски език, а също така чрез преподаване на история и география на румънски език.

В книгата от К. И. Миславски (Миславски 1994) откриваме информация за програмите и учебниците, които се използват в БЦУ, за министерските проверки и изисквания, а също така за реалното положение на нещата. Ще проследим как са се изучавали езиците и словесността. В прогимназиалното отделение (1.–3. клас) е изучаван български език, във второто отделение (4.–7. клас) – българска литература, румънски език и литература, а също така немски, латински и гръцки език.

Според К. И. Миславски в БЦУ български език и словесност са изучавали по следните учебници: *Учебникъ болгарскаго языка* С. Радулова; *Българска граматика* Й. П. Груева; *Словесность* Д. П. Войникова.

Прегледът и анализът на програмите и материалите от годишните отчети потвърждават оценката на Миславски, че ситуацията изцяло зависи от личността на преподавателя и неговата професионална подготовка: „Всеки преподавател провеждал уроците си по собствена програма, която е съставил лично той, така обемът на дисциплините изцяло е зависел от личността на преподавателя, и, разбира се, се е обуславял от учебниците“ (Миславски 1994: 69, прев. Е.Р.).

Действително, ако сравним програмите по български език и словесност на двама преподаватели – П. О. Теодорович и В. Попович – веднага стигаме до извода, че родната словесност не е натоварена с никаква определена свръхзадача, свързана със спецификата на живота на българите в диаспората, макар че усилията да се организира БЦУ са били предизвикани преди всичко от необходимостта да се попречи на асимилацията. Съдържанието на курса по словесност се състои от риторика и история на световната литература, в рамките на която сред другите в 7. клас се изучава и българска.

Таблица 1. Програми по български език и словесност в БЦУ

Съставена от П. О. Теодорович	Съставена от В. Попович
1 кл. Четене и граматика (същ. и прилагат.)	
2 кл. Граматика. Етимология	
3 кл. Производство на думите Синтаксис и логически разбор	
4 кл. Синтаксис и граматически разбор	4 кл. Риторика. Предварителни понятия. Теория на описанията. Теория на ораторската реч
5 кл. Обща риторика	5 кл. Проза. Теория на стихосложението. Поезия у индуси и перси. Поезия у гърци и римляни
6 кл. Частна риторика	6 кл. История на поезията, поезия през средните векове. Нова поезия у руснаци, чехи, сърби, поляци
7 кл. Словесност, пиитика. Родове и видове поетически произведения	7 кл. Древна литература във Франция, Англия, Германия и литература българска

³ Молдовският княз Никола Конаки-Богориди е османски и молдовски държавник от български произход, правнук на Софроний Врачански.

Макар че контролиращите институции не се интересуват особено от съдържанието и методиките на обучение в БЦУ, самите българи по този повод предявяват определени изисквания и претенции, като например тези, които са публикувани във в. „Дунавска зора“ (1868, № 13), където директно пише, че за успешно преподаване всяко училище трябва да има определена метода, но в Болградската гимназия я няма, а има произвол (цит. по Миславски 1994: 69). К. И. Миславски е съгласен с такава преценка, като с досада пише, че „напечатани програми, въпреки категоричното изискване на устава, е нямало“ (пак там). Макар и много оскъдна, информацията относно програмите и учебниците (Миславски 1994: 233) дава основание да твърдим, че родната словесност се изучава главно откъм граматика и риторика и е насочена преди всичко към формиране на практически умения да се съставят съчинения. За съжаление, не са запазени по-подробни програми по класове, за да имаме възможност по-детайлно да реконструираме логиката и дискурса на преподаване на българска литература. Анализът на ползваните в БЦУ учебници потвърждава липсата на концептуален подход към съдържанието на българската словесност, подходящо за преподаване в диаспората, отчитащо особеностите на културния и образователния контекст в полиетничната среда.

На практика билингвалното обучение се оказва нереално във вида, в който го утвърждава хрисовулът, затова повечето дисциплини се преподават на български език, някои – на румънски, а определена част – за българи – на български, а за румънци – на румънски. Още от 1860 г. официалните власти започват да съжаляват за тази ситуация и в свой доклад министърът на вътрешните работи М. Когълничану предлага да се отмени хрисовулът, а училището да се управлява непосредствено от централната власт. Доклад от 1865 г., подготвен за министерството от инспектора за Болград, Кахул и Измаил И. Павлов, оценява като пренебрегване и осмиване на престижа на националната образователна политика ситуацията, когато под название „отечествена история се изучава историята на чужд народ“ (Челак 1999: 58). Павлов препоръчва на министъра промени съобразно върховните интереси на националното образование.

Основно въпросът, около който се групират претенции на властите, е свързан с баланса на българския и румънския език в обучението. Обаче трябва да отбележим, че едно и също положение понякога се оценява противоположно в зависимост от личното отношение към българските колонисти. Ако едни министерски чиновници толерантно реагират на факта, че в Болградската гимназия всички знаят румънски език, други негодуват, че преводи от чужди езици се правят не на румънски, а на български. Противоборството явно се проследява при анализа на кореспонденцията с министерството, а също така в протоколите и разпоредбите относно БЦУ. От една страна, звучат упреци, че предметите не се преподават на румънски език, и обвинения към Попечителния комитет и директора Т. Икономов в системно притеснение на румънския език (цит. по Челак 1999: 58). От друга страна – в оплакването на Попечителния комитет от окръжния управител А. Танковичану се говори за неговата „ненавист към българската народност“. От една страна, министерската разпоредба е всички преподаватели задължително да владеят румънски език, а от друга страна – рязко негодувание на колонистите, ако в гимназията се появи преподавател, не владеещ български език. Тоест, макар че в хрисовула твърдо е заявен билингвизъм, реалността показва различното разбиране на идеалите на билингвалното образование. Нито патриотическите заявления на ръководството на гимназията, че „училището готви бъдещи синове на Румънското отечество“ (цит. по Челак 1999: 61), нито увеличаването на броя предмети, които се преподават и на български, и на румънски, дори „разбирането“ на ситуацията от някои чиновници – никакви маневри или риторика и от двете страни не са могли да решат или поне да намалят остротата на антагонистичните по същността си противоречия, които засягат не само формата, но и съдържанието на образованието. Най-сериозният извод обаче се съдържа в доклада на окръжния управител Д. Кантакузин до министъра, в който БЦУ се определя като „разсадник на българската пропаганда“ и където се предлага в БЦУ да се приложи общата образователна програма, въведена в цялата държава (Челак 1999: 61). И ако преди 1873 г. според министерската разпоредба трябва да се преподават на румънски език *обща и отечествена история, география, румънски език и литература*, докато другите дисциплини се преподават на български, само 3 години по-късно програмата на БЦУ вече практически не се отличава от тази на другите румънски лицей, освен задължителните според хрисовула *български език и търговия*.

След присъединяването на Бесарабия към Русия при 1879 г. Попечителният комитет се обръща с молба към властите „да се върне на учебното заведение националната окраска“ (Миславски 1994: 171, прев. мой – Е.Р.) и „в знак на уважение към местните потребности“ (пак там) е получено разрешение за преподаване на български език на българската история, а също така българските език и литература. За целта се използват „Читанка“ от Т. Икономов (Икономов 1867), „Ръководство за словосъчинение“ от Т. Икономов (Икономов 1882) и „История българска“ от Манчев (вж. Миславски 1994: 172). Обаче през 1886 г. преподаването на български спира по официалната причина – „недостиг на ученици, които желаят да го изучават“ (Миславски 1994: 171, прев. мой – Е.Р.). Очевидно е, че по такъв начин и руската държава изкоренява проблема с „разсадника на българска пропаганда“, формулиран още от румънците, и почти 30 години Болградската гимназия функционира като едно от многото учебни заведения в Руската империя – на руски език.

Включването през 1918 г. на Бесарабия в състава на Румъния пак събужда надежди у българите и се възобновяват опитите да се уреди изучаването на родния език в БЦУ. Така от началото на 1918 г. българският език се въвежда факултативно в 5.–8. клас (граматика, устна и писмен словесност, история на България); през юни 1918 г. в Болград се организират курсове за подготовка на учители за българските и гагаузските училища (в програмата на тези курсове са включени български, старобългарски, румънски, история на България и на българската църква, география на България, Македония и Бесарабия, математика и природознание. Документи (на български език) за завършено обучение в тези курсове получават 350 слушатели. До 1921 г. функционират 78 начални училища с преподаване на български език. Макар че формално Конституцията на Румъния от 1923 г., а и няколко закона за народното образование декларираят правото да се създават и да се управляват частни културно-просветни институции, освен това държавата поема и задължението не само да открива начални училища или паралелки с роден език на обучение и да въведе език на малцинствата като предмет в държавните училища, а също така при разпределение на финансовите средства да отчита и потребностите на националните малцинства (Стоянова 1997: 178). Обаче на практика започва активна политика за формиране на етнонация и съответно мощна пропаганда на румънските национални ценности сред всички малцинства, включително и българите. В бившето БЦУ се унищожават изцяло книжният фонд на български и руски език, закриват се педагогическите курсове, спира се изучаването на български език и т. н.

Не са успешни отделните опити за възраждане на обучението по роден език, които се предприемат във втората половина на 20-те г. (сбор в Задунаевка, усилия на местната интелигенция в Твардица да се възродят народните обичаи, да се издава вестник на български език и др.).

Що се отнася до образованието в тази част на българската диаспора, която след Кримската война остава в състава на Русия, трябва да назовем Централното Комратско бесарабско-българско училище (1868–1886). То е образователният център, който може да се съотнесе с БЦУ. Откриването му получава широк резонанс сред българската общественост отвъд пределите на Русия. В самото начало това са предимно поздравителни телеграми с израз на дълбока благодарност и надежда за „възраждане на славянското слово у влашките и заддунавските българи“, обаче след известно време в българските вестници материалите за това училище вече да съдържат недвусмислени намеци, а по-късно – и упреци по повод асимилаторската политика. Така например във в. „Дунавска зора“ от 29 март 1869 г. се съобщава, че всички дисциплини се преподават на руски език, а българският е въведен само като предмет (а не език на обучението) и е на същото ниво, както и немския. Обръща се внимание и на това, че не е включена в програмата история на българите (Челак 1999: 177). Показателна в това отношение е острата реакция на видния български възрожденец Любен Каравелов на аргументите на руския славист В. Григорович, заявил, че българският език е недостатъчно обработен в областта на лексиката, граматиката и др. Възмутеният Л. Каравелов отвърща:

Ако българите се учат на руски, гръцки, румънски и на турски, българският език никога не ще се обработи. Българите желаят да учат и да живеят български, и ако това е запретиено в Русия, то не е крив ни българският език, ни българската книжовност. (цит. по. Челак 1999: 179).

Изследванията потвърждават, че както и в БЦУ, значителна роля в Централното Комратско училище играят усилията и ентузиазмът на конкретни личности: И. Иванов, П. Калянджи и др. (Червенков 2002; Забунов 1981) и че в процеса на обсъждане на проблема никога не се стига до учебното

съдържание, а се дискутира и решава само това да изучават ли българите от диаспората родния си език, или не.

В съветската част на диаспората новата надежда за възраждане на родния език и култура се свързва с 20-те и 30-те години на ХХ в. Българите преселници в Таврия се стараят максимално да реализират шанса, получен от първите съветски декрети: повсеместно в районите с компактно българско население се откриват училища с обучение на роден език; в няколко висши и средни специални учебни заведения се появяват български сектори; издават се в масови тиражи учебници, художествена и специална литература, вестници и списания на български език (Грек, Червенков 1993: 191–200); (Стоянова 1997: 103–105); (Хаджийски 1994: 222–223). През този период се формира поколение на местната българска интелигенция, в това число и автори, които създават поетични и прозаични творби на родния си български език. Изключителна е заслугата на Преславския педагогически техникум, но не благодарение, а въпреки държавната образователна политика. В националните училища преподаването се осъществява по учебници, преведени от руски, които не отчитат българските духовни потребности и особености, а традициите и обичаите се обявяват за предрасъдъци и суеверия.

Мишо Хаджийски, един от абсолвентите на Преславския педагогически техникум, с досада констатира колко строго се дозира информацията за България, че на българите от диаспората не се полага да знаят за това повече, отколкото на чукчи или грузинци (Хаджийски 1994: 217–224). Цитатът от учебника по география е убедителният му пример:

България е малка капиталистическа държавица. Населението ѝ се състои от 5 милиона души, от които 1 милион са болни от охтика. Главен град – София. Занятие на населението: 87% земеделие, останалите – дребно занаятчийство и работничество. Както и в останалите капиталистически държави, трудещите се тук са безжалостно експлоатирани от „своята“ буржоазия. (Хаджийски 1994: 223).

Мишо Хаджийски не е съгласен, че тази информация за прародината е достатъчна, и точно тук откриваме за първи път много ясна представа за ролята на учебното съдържание:

Разбира се, не всички учители се придържаха към учебника. Позволяваха си „волността“ да разказват на децата за великите будители на своя народ, за историческото му минало. И казваше се, че освен охтиката има и други неща. Народът е имал Кирил и Методи, Дякон Левски, Братя Миладинови, Отец Паисий. Охтичавите са имали богата древна култура, дали са писмо на цялото славянство... (Хаджийски 1994: 224).

Очеркът завършва с извода, че подобно възпитание се оказва неприемливо за СССР, и затова „в 1936 г. всички национални училища в СССР бяха затворени“ (Хаджийски 1994: 224). Така, в своя очерк „Училища“ Мишо Хаджийски за първи път в диаспората критически оценява материята на училищното образование и говори за необходимостта от етнокултурна компонента в съдържанието, за нейната роля да поддържа чувството за съпричастност към историята и културата на своя народ, да формира **съдържателно** „истинска представа за бащината земя“ (пак там). Показателна е и неудовлетвореността на Мишо Хаджийски от това, че и грузинци, и татари, и българи са длъжни да учат по едни и същи учебници, издадени в Москва и преведени на националните езици. И макар че авторът дава за пример учебник по география, ясно е, че става дума за противоречие и конфликт, които са присъщи за цялата съветска образователна система. На етничното, което в своята същност е съвкупност от фундаментални ценности (род, език, история, традиции и т. н.), се отрежда формална роля, докато на социетарното – съдържателна. Да си припомним девиза на съветското време: „Национално по форма, социалистическо по съдържание“. По такъв начин именно декоративните рамки определят мястото на етнокултурния компонент в националното българско училище през 30-те години на ХХ в. Годишите след сталинските репресии минават под мотото за формиране на новата общност – съветски народ. Близо половин век след това, чак до 80-те години на ХХ в. въпросът за преподаване и изучаване на български език в диаспората не се и поставя.

В края на 80-те и началото на 90-те години на ХХ в. етнокултурните процеси по цялата територия на компактните разселения на бесарабските българи преселници са синхронни: родният език не се изучава в училищата и функционирането му се стеснява до битово ниво. В постсъветския период въпросът за статута на българския език отново се актуализира. Още преди разпадането на СССР,

започва преподаване на български език в училищата, но тъй като по политически причини диаспората се разделя на 3 части, днес съществуват три варианта на етнокултурно развитие: един вариант в Украйна и 2 варианта в юридическите предели на територията на Република Молдова, като образователната ситуация за българите в Молдова и в Приднестровието значително се различава друга по своя контекст и дискурс, както и по броя на часовете, отделени в учебния план за родна словесност.

Новият етап в историята на диаспората в Република Молдова е свързан с приемане на редица нормативни документи, регламентиращи правата на малцинствата по отношение на техните езици и етнокултури (Грек, Червенков, Шикирлийская 2005), т.е. българите, както и украинците, гагаузите и другите народи в полиетнична Молдова, получават реален шанс за преподаване/изучаване на родния език. Така в края на 80-те и началото на 90-те години на ХХ в. първо се организират неделни училища факултативи, след това българският език се въвежда като предмет в повечето селища с компактно българско население, а в с. Валя Пержей дори се открива експериментален клас с обучение изцяло на български език.

Динамиката на внедряване на българския език и литература в молдовските училища с български контингент ученици може да се проследи по информацията, която се съдържа в учебните планове, издадени от Министерство на просветата на Република Молдова от 1986 до 1991 г.

Таблица 2. Динамика на внедряване на български език и литература в молдовските училища с български контингент на учениците

Учебни планове от 1986 до 1991 г.	Информация относно възможностите за изучаване на български език
Учебен план за средните общообразователни руски училища за 1986/87 уч. год. Кишинев, 1986. 46 с.	стр. 28. Предвижда се факултативно изучаване на български език в 7 клас
Учебен план за средните общообразователни руски училища за 1987/88 уч. год. Кишинев, 1987. 48 с.	стр. 31. Предвиждат се 2 часа седмично за факултативно изучаване на български език в 7–8 клас
Учебен план за средните общообразователни руски училища за 1988/89 уч. год. Кишинев, 1988. 55 с.	стр. 28. Предвиждат се 2 часа седмично за факултативно изучаване на български език в 7–9 клас
Учебен план за средните общообразователни руски училища за 1989/90 уч. год. Кишинев, 1989. 111 с.	стр. 50–52, 66–71. Предвиждат се 6 варианта на учебни планове и увеличаване на учебните часове за български език, като от факултативна става задължително изучавана учебна дисциплина
Учебен план за средните общообразователни руски училища за 1990/91 уч. год. Кишинев, 1990. 75 с.	стр. 1, 11–17. Предвиждат се варианти на учебни планове с изучаване на родния език в училищата с руски език на обучение

Днес в 30 училища в Молдова по 3 часа седмично от 1. клас се изучава български език като предмет, а в 5.–12. клас – български език и литература, докато в лицейските класове с хуманитарен профил – 4 часа според учебния план. Освен това от 1. до 9. клас се изучава с 1 час седмично предметът „История, култура и традиции на българския народ“. Разработени и издадени са учебни планове, учебници, ръководства за учители българисти⁴. Педагогическите кадри се подготвят в Кишиневския педагогически университет „И. Крянга“, в Комратския университет, в Тараклийския

⁴ Авторските колективи за изработване на учебници по БЕЛ се състоят от специалисти от Република България (К. Демирева, Л. Кавръкова, Н. Вълчева, М. Нагина, М. Георгиева, К. Цанков, Д. Йорданова) и българисти от Република Молдова (Е. Рацеева, Н. Кара, Е. Дериволкова, С. Никифорцева).

държавен университет „Г. Цамблак“, а също така в България, където въз основа на ПМС №103/1993 и Протокол за сътрудничество между МОН България и Република Молдова всяка година се предлагат места в българските вузове за педагогически специалности. От 1989 г. насам ежегодно се провежда Републиканска олимпиада по български език и литература, чиято история показва динамиката на успеха в процеса на преподаване/изучаване на родния български език в диаспората на Република Молдова. Има много моменти и събития от този етап, които заслужават да бъдат разкрити по-подробно в отделна статия. Нека обаче се върнем към темата: какви са представите за етноидентификационните възможности на образованието на роден език днес у водещите българисти в Молдова? Какъв е дискурсът на учебниците по българския език и литература?

Преди всичко актуално е разбирането за необходимостта да се осигури системно обвързване на етнокултурния и гражданския компоненти в процеса на развитие на етнокултурната идентичност на българчетата от Молдова. По такъв начин може да се разреши основното противоречие, което в миналото необратимо прекъсва процеса на образование на български език в диаспората: да се преодолее етноцентричността при изучаване на родната словесност и култура в условията на полиетничната държава.

Тези проблеми са осмислени чрез теорията на диалогизма (по Бахтин) и културологическия подход (по Х. Хофстеде) (вж. Рацеева 2007). Приема се дефиницията на В. С. Библер относно критериите за „образования и културен човек“ като „мобилна, динамична и творческа личност, способна лесно и органично да води диалог с различни култури, оставайки при това носител и творец на културата на своя народ...“ (Библер 1991: 48, прев. мой – Е. Р.). Тази формула много точно разкрива диалектичната връзка между сформирания етнокултурна идентичност и развитите способности за интеркултурен диалог. Именно тази дихотомия на етнокултурните и интеркултурните акценти в социално-педагогическия идеал е отправната точка, която определя целите, задачите и дискурса на българската словесност в диаспората на Република Молдова.

Тематичните блокове, чрез които се структурира българската литература в обобщаващия учебник за 9. клас 1 (Рацеева, Кара, Демирева 2003), ясно разкриват тази методическа платформа, върху която се разполагат фолклорни, художествени и фрагменти на критически текстове. И в учебниците за останалите класове се следват четирите макротеме:

1. Сказание (сведения за възникване и развитие на общността, за изпитания, през които е минала, за героите и подвизите им, за страданията и неволите, а и за травмите, които са останали след тях);
2. Душевност (информация за етническото българско митологическо и приказно пространство с неговите герои и правила, за особеностите на българския бит и битие, за духовността и душевността, за еволюцията на ценностното възприятие на света и себе си в този свят, отразени в българските фолклорни и художествени творби). Етническият диапазон на проявените качества в българските фолклорни и литературни творби и преценката им в етнокултурата се проявяват чрез опозициите на герои и антигерои, напр. Чорбажи Марко и Чорбаджи Нено, Бай Ганьо и Хитър Петър и др.;
3. Другост (информация за ключови в българската история значими и значещи за българина фигури на Другия, проявяващи по-ярко българските представи за ценностите, за опита и качеството на междокултурната комуникация, а също така българските нагласи за възприемане и оценка на другите култури);
4. Родина/Прародина (тази макротема е необходима за осмисляне и осъзнаване на ценността на своето пространство в съвременните условия и в историческия дискурс).

Нека да обобщим наблюденията относно историята на образованието на роден език в диаспората. Анализът на документите и научната литература води до следните изводи:

1. Българите използват всеки законен шанс, за да утвърдят правото децата им да се учат на родния си език, или най-малко да го изучават.
2. В сложната историческа съдба на българите преселници всяка смяна на властта стимулира активността да се утвърди образователният статут на българския език в диаспората – именно това е доминантното искане на българите през цялото време.
4. Родната словесност се преподава преди всичко с оглед на граматика и риторика, като се предпочитат учебници, ориентирани към формирането на практически умения да се съставят съчинения.

5. Наблюдава се общ момент в логиката на процеса на утвърждаване на родната словесност в различните периоди от историята на диаспората. До 30-те години на ХХ в. и в руската, и в румънската част на диаспората необходимостта от концептуално осмисляне на съдържанието и методиката на преподаване на родната словесност не се осъзнава, докато контролиращите органи не се налагат с ограничения.

6. Осъзнаване на проблема отчетливо се проявява през 30-те г. като неудовлетвореност и протест срещу това, че властите строго да регламентират съдържанието на обучението, декларират стремежа си да се преодоляват суеверия и „предразсъдъци от миналото“, проявяващи се във фолклора, да се наложат социетарност вместо традиции. Изразът на протест от страна на българите съдържа и тяхната представа за целите на изучаване и интенциите на преподаване на родната словесност, а също така и информация за някои изисквания към учебното съдържание: представа за прародината и българско самосъзнание. Следователно, в диаспората се осъзнава важността на такова съдържание, което е способно да развива и да поддържа чувството на съпричастност към историята и културата на своя народ, да развива у децата етнокултурната им идентичност.

7. Образователните процеси сред българската диаспора в Република Молдова продължават повече от 30 години. Противоречието между неизбежната етноцентричност на родната словесност и нагласите на полиетническата държава за преодоляването ѝ се решават чрез реализирания в учебниците модел, следващ теорията на диалогизма (по Бахтин), културологическия подход (по Х. Хофстеде) и ситуационния анализ (по М. Аргайл). (Рацеева 2007: 125–144). Издадените в Молдова учебници по български език и литература отчитат спецификата и сложността на езиковия и образователния дискурс (българи граждани на Република Молдова; ученици в училища с обучение на руски език). Текстовете на родната словесност са структурирани в 4 макротеме – Сказание, Душевност, Другост, Родина – и акцентират върху символи, герои, ритуали и ценности (които според Х. Хофстеде в съвкупността си успяват да „измерват“ и да представят културата) (Хофстеде 2001: 9–10). Това са нивата, които в съчетание с приложения ситуационен анализ (Аргайл 2001: 178–197) дават възможност на българите в чужбина да се осъзнаят като достойни събеседници във всекидневния непрекъсващ диалог на културите.

ЛИТЕРАТУРА

- Аргайл 2001.** Аргайл М. Основные характеристики ситуации. // *Психология социальных ситуаций*. сост. Гришина Н. В. СПб.: Питер, 178–197. // **Argayl 2001.** Argayl M. *Osnovnie harakteristiki situatsii*// Psihologiya sotsialnih situatsiy. sost. Grishina N. V. SPb.: Piter, 178–197л.
- Библер 1991.** Библер В. *От наукоучения к логике культуры*. Москва: Политиздат. // **Bibler 1991.** Bibler V. *Ot naukoucheniya k logike kulyturi*. Moskva: Politizdat.
- Грек, Червенков 1993.** Грек И. Ф., Червенков Н. Н. *Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще*. София: ИК Христо Ботев. // **Grek, Chervenkov 1993.** Grek I. F., Chervenkov N. N. *Balgarite ot Ukraina i Moldova. Minalo i nastoyashte*. Sofia: IK Hristo Botev.
- Грек 1993.** Грек И. Ф. *Школы в болгарских и гагаузских поселениях юга Российской империи первой половины XIX века*. Кишинев: Штиинца. // **Grek 1993.** Grek I. F. *Shkoli v bolgarskih i gagauzskih poseleniyah yuga Rossiyskoy imperii pervoy polovini XIX veka*. Kishinev: Shtiintsa.
- Грек 1995.** Грек И. Ф. Органы управления «задунайскими переселенцами» в первой половине XIX в. // *Страницы истории и этнографии болгар Молдовы и Украины*. сост. С. Новаков. Кишинев: Штиинца, 33–59. // **Grek 1995.** Grek I. F. *Organi upravleniya „zadunayskimi pereselentsami“ v pervoy polovine XIX v.* // *Stranitsi istorii i etnografii bolgar Moldovi i Ukraini*. sast. S. Novakov. Kishinev: Shtiintsa, 33–59.
- Грек 2003.** Грек И. Ф. *Болгары Молдовы и Украины: вторая половина XVII в. – 1995 г.* Библиографический указатель литературы. Кишинев: S.Ş.B. // **Grek 2003.** Grek I. F. *Bolgari Moldovi i Ukraini: vtoraya polovina XVII v. – 1995 g.* Bibliograficheski ukazatel literaturi. Kishinev: S.Ş.B.
- Грек, Червенков, Шикирлийская 2005.** Грек И., Червенков Н., Шикирлийская Т. *По пътя на националната духовност на българите от Молдова. Документи и материали (края на 80 те – 90 г. на ХХ в.)*. Кишинев: S.Ş.B. // **Grek, Chervenkov, Shikirliyskaya 2005.** Grek I., Chervenkov N., Shikirliyskaya T. *Po patya na natsionalnata duhovnost na balgarite ot Moldova. Dokumenti i materialy (kraya na 80-te – 90 g. na XX v.)*. Kishinev: S.Ş.B.
- Демирева, Кара, Рацеева, Кавръкова 2000.** Демирева К., Кара Н., Рацеева Е., Кавръкова Л. *Български език и литература. Учебник за 5 клас*. Chişinău: Cartier. // **Demireva, Kara, Ratseeva, Kavrakova 2000.** Demireva K., Kara N., Ratseeva E., Kavrakova L. *Balgariski ezik i literatura. Uchebnik za 5 klas*. Chişinău: Cartier, 2000.

- Демирева, Кара, Рацеева 2006.** Демирева К., Кара Н., Рацеева Е., *Български език и литература. Учебник за 6. клас.* Chişinău: Cartier. // **Demireva, Kara, Ratseeva 2006.** Demireva K., Kara N., Ratseeva E., Kavrakova L. *Balgarski ezik i literatura. Uchebnik za 6. klas.* Chişinău: Cartier, 2000.
- Забунув 1981.** Забунув И. Д. *Болгары юга России и национальное болгарское возрождение в 50–70 гг. XIX в.* Кишинев: ШТИИЦа. // **Zabunov 1981.** Zabunov I. D. *Bolgari yuga Rossii i natsionalnoye bolgarskoye vozrozhdenie v 50–70 gg. XIX v.* Kishinev: Shtiintsa.
- Икономов 1867.** Икономов Т. *Читанка за приготвяне към граматиката.* Издава се от книжарницата на Д. В. Манчева в Пловдив, в книгопечатницата Л. Сомера у Вена. // **Ikonomov 1867.** Ikonomov T. *Chitanka za prigotvyane kam gramatikata.* Izdava sya ot knizharnitsata na D. V. Mancheva v Plovdiv, v knigopchatnitsata L. Somera u Vena.
- Икономов 1882.** Икономов Т. *Българска граматика.* Издава книжарницата Х. Данов в Пловдив, София, Русчюк. // **Ikonomov 1882.** Ikonomov T. *Balgarska gramatika.* Izdava knizharnitsata H. Danov v Plovdiv, Sofia, Ruschuyk
- Миславски 1994.** Миславски К. И. *Исторически очерк на гимназията „Император Александър III“ в Болград.* Фототипно издание. София: ИК „Христо Ботев“. // **Mislavski 1994.** // **Mislavski K. I.** *Istoricheski ocherk na gimnaziyata „Imperator Aleksandar III“ v Bolgrad.* Fototipno izdanie. Sofia: IK „Hristo Botev“.
- Рацеева, Червенков, Дериволкова, Драганова 2007.** Рацеева Е., Червенков Н., Дериволкова Е., Драганова М. *Моите корени. История, култура и традиции на българския народ. Учебник за 1.–2. клас.* Кишинев: Univers Pedagogic. // **Ratseeva, Chervenkov, Derivolkova, Draganova 2007.** Ratseeva E., Chervenkov N., Derivolkova E., Draganova M. *Moite koreni. Istoriya, kultura i traditsii na balgarskiya narod. Uchebnik za 1.–2. klass.* Kishinev: Univers Pedagogic.
- Рацеева, Кара, Цанков 2002.** Рацеева Е., Кара Н., Цанков К. *Български език и литература. Учебник за 7 клас.* Chişinău: Cartier. // **Ratseeva, Kara, Tsankov 2002.** Ratseeva E., Kara N., Tsankov K. *Balgarski ezik i literatura. Uchebnik za 7 klas.* Chişinău: Cartier.
- Рацеева, Кара, Демирева 2003.** Рацеева Е., Кара Н., Демирева К. *Български език и литература. Учебник за 8 клас.* Chişinău: Cartier. // **Ratseeva, Kara, Demireva 2003.** Ratseeva E., Kara N., Demireva K. *Balgarski ezik i literatura. Uchebnik za 8 klas.* Chişinău: Cartier.
- Рацеева, Кара, Демирева 2003.** Рацеева Е., Кара Н., Демирева К. *Български език и литература. Учебник за 9 клас.* Chişinău: Cartier. // **Ratseeva, Kara, Demireva 2003.** Ratseeva E., Kara N., Demireva K. *Balgarski ezik i literatura. Uchebnik za 9 klas.* Chişinău: Cartier.
- Рацеева 2007.** Рацеева Е. В. Особенности изучения болгарской литературы в Молдове как средства этнокультурной идентификации. // *Relaioiile moldo-bulgare: probleme de cercetare. corm. N. Червенков. Кишинев: SSB, 125–144.* // **Ratseeva 2007.** Ratseeva E. V. Osobennosti izucheniya bolgarskoy literaturi v Moldove kak sredstvo etnokulyturnoy identifikatsii. // *Relaioiile moldo-bulgare: probleme de cercetare. Kishinev. Sast. N. Chervenkov. SSB, 125–144.*
- Стоянова 1997.** Стоянова Э. *История одного языкового острова (1861 1983). Письменность болгарской диаспоры на Украине в социолингвистическом и стилистическом аспекте.* Велико Търново: Слово. // **Stoyanova 1997.** Stoyanova E. *Istoriya odnogo yazikovogo ostrova (1861 1983). Pismennost bolgarskoy diaspori na Ukraine v sotsiolingvisticheskom i stilisticheskom aspekte.* Veliko Tarnovo: Slovo.
- Сюпюр 1999.** Сюпюр Е. *Българските училища в Румъния през XIX век. Документи 1858–1877.* София: АИ „Проф. Марин Дринов“. // **Syuryur 1999.** Syuryur E. *Balgarskite uchilishta v Rumania prez XIX vek. Dokumenti 1858–1877.* Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“.
- Хаджийски 1994.** Хаджийски М. *Пуста чужда чужбина.* София: ИК „Христо Ботев“. // **Hadzhiyski 1994.** Hadzhiyski M. *Pusta chuzhda chuzhbina.* Sofiya: IK „Hristo Botev“.
- Хофстеде 2001.** Хофстеде Х. *Култури и организации. Софтуер на ума.* София: Класика и стил. // **Hofstede 2001.** Hofstede H. *Kulturi i organizatsii. Softuer na uma.* Sofia: Klasika i stil.
- Челак 1999.** Челак Е. И. *Училищното дело и културно-просветният живот на българските преселници в Бесарабия (1856–1878).* София: Лик. // **Chelak 1999.** Chelak E. I. *Uchilishtnoto delo i kulturno-prosvetniyat zivot na balgarskite preselnitsi v Besarabiya (1856–1878).* Sofia: Lik.
- Червенков 2002.** Червенков Н. Н. Български просветителски прояви в Комрат. В: *Българският език в Молдова. Материали от Първата международна научна конференция на тема „Функциониране на българския и други езици и литератури в контекста на езиковата ситуация в Република Молдова“.* Съст. К. Цанков. Комрат: Знак-94, 7–12. // **Chervenkov 2002.** Chervenkov N. N. *Balgarski prosvetitelски proyavi v Komrat.* // *Balgarskiyat ezik v Moldova. Materiali ot Parvata mezhdunarodna nauchna konferentsiya na tema „Funktsionirane na balgarskiya i drugi ezitsi i literaturi v konteksta na ezikovata situatsiya v Republika Moldova“.* Sast. K. Tsankov. Komrat: Znak-94, 7–12.